

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОЯВІВ ТРИВОГИ В НАВЧАЛЬНИЙ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ 4-х ТА 9-х КЛАСІВ

Тривога – досить розповсюджене явище серед різноманітних людських переживань. У кожній мові можна знайти багато різних тлумачень цього терміна, але досі не вдалося дати чіткого визначення тривоги. Ми можемо зустріти велику кількість точок зору на визначення поняття "тривога" як у психіатрії, так і в психології. Семантична невизначеність даного терміна визначається тим, що його використовують у різних значеннях. У зв'язку з цим, під час вивчення проблеми тривоги в дослідників виникають труднощі. Саме тому виявляється актуальним проаналізувати досягнення у цій області і осмислити їх критично.

Тривога у навчальній діяльності – одна з проблем, з якою зіштовхуються шкільні психологи. Тривога є ознакою дезадаптації дитини в школі, вона негативно впливає на різноманітні сфери життя дітей: на навчальну діяльність, на комунікативні здібності, на здоров'я і загальний рівень психологічного благополуччя. Діти з підвищеним рівнем тривожності є як серед відповідальних, старанних учнів, так і серед "важких" дітей.

Поняття тривоги ввів у психологію З.Фрейд. Він виділяв три види страхів: страх як такий, конкретний страх і беззвітний страх – тривогу, яка носить глибинний характер.

Існують проблеми у розведенні понять "тривога" і "страх". Якщо розглядати ці поняття взагалі, з теоретичної точки зору різниця між страхом і тривогою визначається так: страх – це реакція на конкретно існуючу загрозу, тоді як тривога – стан неприємного передчуття, причина якого не усвідомлюється людиною. Але якщо справа стосується конкретного випадку напруження, виникають труднощі у визначенні цих понять.

Для того, щоб розмежувати страх і тривогу, потрібно вирішити, чи є дана реакція адекватною відповіддю на небезпеку, яка направлена на самозбереження, чи між стимулом і реакцією є диспропорція [1]. Існує ще один можливий критерій для відокремлення страху і тривоги. Для цього використовують реакцію індивіда, яка показує, яким чином суб'єкт реагує на небезпеку. Тривога в даному випадку – безпомічність перед загрозою, а страх – стан афекту, в якому людина діє цілеспрямовано по відношенню до загрози.

Цікаву думку висловив Тіліх, який вважає, що страх і тривога нероздільні, тісно пов'язані між собою. К. Ізард у теорії диференційних емоцій запропонував своє тлумачення страху та тривоги. Він уважав, що стан тривоги складається з емоції страху, яка взаємодіє з іншими базовими емоціями [9].

Ф.Б.Березин виділяв шість рівнів переживання тривоги, об'єднавши їх під назвою "явища тривожного ряду". Тривога найменшої інтенсивності проявляється у відчутті внутрішнього напруження (переживання настороженості, душевного дискомфорту). Другий рівень являє собою внутрішнє напруження, яке доповнюється гіперстезичними реакціями. На цьому рівні нейтральні раніше стимули набувають значущості, з'являється дратівливість. Третій рівень – це власне тривога. Вона проявляється як переживання невизначеної загрози, відчуття неусвідомленої небезпеки. Якщо тривога продовжує наростати, вона переходить у четвертий рівень – страх. На цьому етапі з'являється чітке усвідомлення раніше невизначеної небезпеки. П'ятий рівень називається відчуттям неминучості катастрофи, що насувається. Він виникає внаслідок наростання тривоги. Останній – шостий рівень – тривожно-боязливе збудження. Воно проявляється у потребі рухової розрядки, пошуку допомоги. Це ще більше дезорганізує поведінку людини [12].

Екзистенціальна філософія та психологія мають свої точки зору на природу тривоги і страху. В екзистенціалізмі тривога вважається природною для людини, бо вона є наслідком усвідомлення людської неминучої скінченності. У той час страх викликається різноманітними стимулами, які людина розрізняє, і тому вона у більшій мірі може контролювати його [9].

В.М. Астапов уважає, що тривога – це певний емоційний стан, який характеризується суб'єктивними відчуттями напруження і прогнозом щодо можливого неблагополучного розвитку подій. Тривога виникає у ситуації невизначеної небезпеки, загрози, часто від неусвідомленого джерела [1].

Метою нашого дослідження є вияв статевої та вікової особливостей прояву тривоги в навчальній діяльності учнів 4-х та 9-х класів, які характеризуються різними рівнями шкільних досягнень.

Для позначення стійкого шкільного благополуччя використовується багато термінів: "шкільна фобія", "шкільний невроз", "дидактогенія" та ін. Але насправді ці поняття не є синонімами.

Як вказано у "Стилішому психологічному словнику", фобія – нав'язливий стан при психічних захворюваннях – хворобливі нав'язливі неадекватні переживання страхів конкретного змісту, які захоплюють суб'єкта у певній – фобічній – обстановці і які супроводжуються вегетативними дисфункціями – серцебиттям, значним виділенням поту і т.д. Зустрічаються у рамках неврозів, психозів та органічних захворювань головного мозку [7].

Дидактогенія – викликаний порушенням педагогічного такту з боку педагога негативний психічний стан учня (пригнічений настрій, страх, фрустрація та ін.), які негативно впливають на його діяльність та міжособистісні стосунки [7].

У даній роботі під тривогою у навчальній діяльності ми будемо розуміти специфічний вид тривожності, що проявляється у взаємодії дитини з різними компонентами освітнього середовища. До таких компонентів можна віднести фізичний простір школи, людські фактори та програма навчання [9].

Провідним видом діяльності у шкільному віці є навчальна діяльність. Відповідно до теорії діяльності (Леонтьєв А.Н., 2001), в структурі навчальної діяльності виділяють: потребу, навчальну задачу, мотиви навчальної діяльності, навчальні дії та операції. На кожному з цих етапів можна відмітити вплив тривоги [8].

У молодших школярів тривогу можуть викликати такі фактори, як страх втратити прихильність учителя, так як у цьому віці авторитет вчителя відіграє значну роль у формуванні навчальної мотивації [6]. Також впливовими чинниками виникнення страху можуть виступати оцінки та престиж серед однокласників.

У підготовчому віці мотивація навчання змінюється. Оцінка як мотиваційний фактор залишається, але також з'являються такі мотиви як почуття обов'язку та мотив підготовки до вступу до вищого навчального закладу. Всі перелічені мотиви можуть викликати тривогу у навчальній діяльності [6].

Тривогу у навчальній діяльності також викликають навчальні перевантаження. У молодших школярів може сформуватися синдром хронічної неуспішності, у таких дітей відмічається висока тривожність, яка виникає внаслідок розбіжності між очікуваними дорослими і реальними досягненнями дитини. Дослідження Б.І. Кочубєва та Е.В.Новикової показали, що висока тривожність з'являється у дітей, батьки яких орієнтовані на досягнення дитиною високих результатів [9]. Також фактором виникнення тривоги у навчальній діяльності можуть стати погані стосунки між учнем та учителями. Сюди можна віднести як стиль взаємодії педагога з дітьми, так і завищені вимоги і вибіркове ставлення до учнів.

Нами було проведене дослідження шкільної тривожності за допомогою "Тесту шкільної тривожності Філіпса". Також для проведення аналізу ми використовували показник середньої успішності учнів у школі. У дослідженні приймали участь учні 4-х та 9-х класів. Загальна кількість досліджуваних – 140.

Після проведення методики результати піддавалися кількісній, якісній та статистичній обробці. Для статистичної обробки результатів ми використовували метод лінійної кореляції (критерій Пірсона) та дисперсійний аналіз.

Першим етапом нашої роботи було вивчення взаємозв'язку показників шкільної тривожності та успішності у навчанні.

Таблиця 1

Взаємозв'язок шкільної тривожності та успішності у навчанні

Успішність у навчанні			
фактори тривожності	4 клас хлопчики	4 клас дівчатка	9 клас дівчатка
1. Загальна тривожність у школі.	-0,52*	-0,30	0,12
2. Переживання соціального стресу.	-0,31	-0,28	-0,06
3. Фрустрація потреби у досягненні успіху.	-0,35	-0,70*	-0,58*
4. Страх самовираження.	0,01	0,12	0,05
5. Страх ситуації перевірки знань.	-0,23	-0,13	-0,27
6. Страх не відповідати очікуванням оточуючих.	-0,60*	-0,59*	-0,49*
7. Низька фізіологічна стійкість до стресу.	-0,40	-0,37	0,02
8. Проблеми і страхи у стосунках з учителями.	-0,52*	-0,39	-0,24

Примітка: * - вірогідність розходжень за критерієм Пірсона, $p < 0,05$

Як видно з результатів, показаних у таблиці 1, серед хлопчиків 4-х класів відслідковується тенденція: зі зниженням успішності у навчанні загальна тривожність у школі зростає. Також, чим нижчими є оцінки у школі, тим вірогіднішим є виникнення страху не відповідати очікуванням оточуючих і виникнення проблем і страхів у стосунках з учителями. Це пояснюється тим, що у молодших школярів одним з основних мотивів навчання є авторитет учителя, а чим гірші оцінки – тим учитель менше задоволений учнем. У дівчаток 4-х класів ми бачимо таку картину: фрустрація потреби у досягненні успіху зростає зі зниженням успішності. Так само, як і у хлопчиків, статистично значимим виявився результат залежності страху не відповідати очікуванням оточуючих від успішності у навчанні. Результати аналізу даних дівчаток 9-х класів співпадають із даними дівчаток 4-х класів, тобто можна зробити висновок, що вказані тенденції зберігаються протягом навчання у середній школі. Серед результатів кореляційного аналізу для хлопчиків 9-х класів статистично значимих результатів не виявлено.

Наступним етапом нашої роботи стало порівняння тривожності в навчальній діяльності серед учнів 4-х та 9-х класів. Для цього ми використали метод дисперсійного аналізу.

Як видно з рисунка 1, рівень загальної тривожності у школі за період з початкових класів до середніх знижується як у хлопчиків, так і у дівчаток. При цьому середній рівень тривожності у дівчаток вищий протягом усього терміну навчання у школі. Зниження рівня шкільної тривожності можна пояснити тим, що в учнів 9-х класів переважає міжособистісна тривожність, пов'язана, перш за все, зі стосунками з однолітками. Статеві відмінності залежать від того, що у більшості випадків дівчатка більш старанні і відповідальні, і їх більше хвилюють різноманітні аспекти шкільного життя. Така особливість дівчаток не зникає з віком, і тому прослідковується протягом усього терміну шкільного навчання.

Дещо інша ситуація за фактором переживання соціального стресу. Тут ми бачимо, що у молодших школярів середній рівень переживання соціального стресу однаковий як у хлопчиків, так і у дівчаток. Але вже серед учнів 9-х класів помітні суттєві розбіжності: рівень переживання соціального стресу серед хлопчиків зростає, у той час як цей показник серед дівчаток знижується. Під переживанням соціального стресу мається на увазі емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти, перш за все – з однолітками. Такі показники пов'язані з віковими особливостями хлопчиків. У підлітковому віці важливим стає міжособистісне спілкування. Сучасне суспільство вимагає від чоловіків проявів активності і впевненості у собі, особливо у стосунках із жінками. У хлопчиків з'являються нові обов'язки, з якими вони не зіштовхувалися раніше, від них чекають певної поведінки як дівчатка, так і друзі. Ці фактори і спричиняють підвищення рівня соціального стресу серед хлопчиків 9-х класів.

Наступним фактором дослідження шкільної тривожності є фрустрація потреби у досягненні успіху (рис. 1). У даному випадку показники серед хлопчиків та дівчаток також значно відрізняються: У хлопчиків рівень фрустрації потреби у досягненні успіху зростає серед молодшої по середню школу зростає майже вдвічі; у дівчаток можна відмітити дещо вищий початковий рівень фрустрації потреби у досягненні успіху у молодшій школі, і зниження його у середніх класах. Такі результати дещо суперечать звичним уявленням про те, що хлопчики мають більш виражену потребу у досягненні успіху; можна зробити висновок про тенденцію

підвищення потреби у досягненні успіху у осіб жіночої статі. Результати нашого дослідження демонструють тенденції, які складаються у сучасному суспільстві, де жінки все активніше проявляють себе у різних видах діяльності, і спростовують стереотипи щодо своїх кар'єрних домагань.

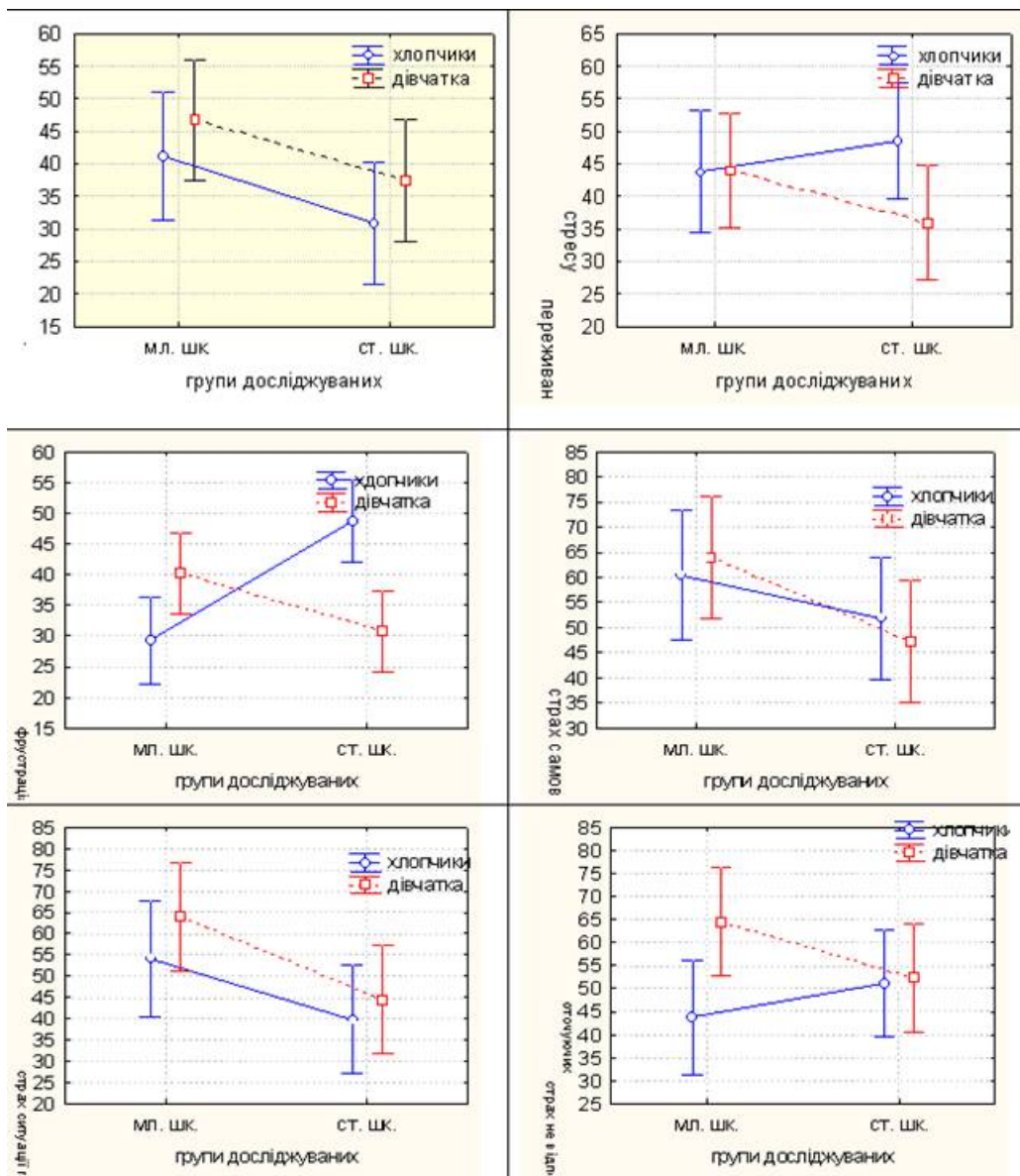

Рис. 1. Результати дослідження шкільної тривожності учнів четвертих та дев'ятих класів

Фактор страху самовираження проявляється приблизно однаково як у хлопчиків, так і у дівчаток: відмічається зниження у період з молодших по старші класи. За роки навчання у школі демонстрація своїх знань для більшості учнів перестає бути стресогенним фактором.

Страх ситуації перевірки знань знижується зі зростанням віку учнів, причому у дівчаток середній рівень показників вищий протягом усього навчання. Тут, як і у випадку із загальною тривожністю у школі, результати свідчать про статеві відмінності хлопчиків та дівчаток у ставленні до навчання.

Страх не відповідати очікуванням доволішніх у хлопчиків у молодшій школі незначний, але відмічається зростання його серед учнів 9-х класів. Страх не відповідати очікуванням оточуючих у дівчаток 4-х класів значно перевищує середній рівень тривоги у хлопчиків, але зменшується з віком і встановлюється на одному рівні з хлопчиками у 9-му класі. Даний вид шкільних страхів проявляється у підвищеній значущості інших у оцінюванні своїх результатів, вчинків та думок, а також сюди входить тривога за оцінки.

Значні відмінності виявилися за фактором низька фізіологічна стійкість до стресу. У хлопчиків даний показник не змінюється протягом навчання у школі, а у дівчаток відмічається зростання низької фізіологічної стійкості до стресу. Такі показники можна пояснити значнішою фізіологічною витривалістю чоловіків взагалі, і у школі в даному випадку.

У хлопчиків зростають проблеми і страхи у стосунках з учителями, у дівчаток помітне суттєве зниження цього фактору. Такі показники пов'язані з особливостями підліткового віку, який традиційно вважається "важким". У цей період часто погіршується поведінка хлопчиків, що веде за собою напруження стосунків з педагогами. Це напруження переноситься зі сфери поведінки у навчальну сферу, викликаючи тривогу і страхи. Дівчатка зазвичай не змінюють радикально своєї поведінки, що сприяє зменшенню напруги у стосунках з педагогічним колективом.

Висновок. Серед хлопчиків 4-х класів зі зниженням успішності у навчанні зростає загальна тривожність у школі, страх не відповідати очікуванням оточуючих і виникнення проблем і страхів у стосунках з учителями. У дівчаток 4-х класів зі зниженням успішності навчання зростає фрустрація потреби у досягненні успіху і страх не відповідати очікуванням оточуючих. Результати аналізу даних дівчаток 9-х класів співпадають із даними дівчаток 4-х класів. Серед результатів кореляційного аналізу для хлопчиків 9-х класів статистично значимих показників не виявлено.

Рівень загальної тривожності у школі за період з початкових класів до середніх знижується як у хлопчиків, так і у дівчаток. У молодших школярів середній рівень переживання соціального стресу однаковий як у хлопчиків, так і у дівчаток, а в учнів 9-х класів цей показник серед хлопчиків зростає, а серед дівчаток знижується. У хлопчиків рівень фрустрації за період з молодшої по середню школу зростає майже вдвічі; у дівчаток можна відмітити дещо вищий початковий рівень фрустрації потреби у досягненні успіху у молодшій школі, і зниження його у середніх класах. Фактор страху самовираження знижується приблизно однаково як у хлопчиків, так і у дівчаток у період з молодших по старші класи. Страх ситуації перевірки знань знижується зі зростанням віку учнів, причому у дівчаток середній рівень показників вищий протягом усього навчання. Страх не відповідати очікуванням оточуючих у хлопчиків зростає з віком, а у дівчаток знижується фізіологічна стійкість до стресу не змінюється протягом навчання у школі, а у дівчаток відмічається зростання низької фізіологічної стійкості до стресу. У хлопчиків зростають проблеми і страхи у стосунках з учителями, у дівчаток помітне суттєве зниження цього фактору.

Перспективою дослідження складає побудова розвивальної програми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астапов В.М. Тревожность у детей / В.М. Астапов. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 160 с.
2. Бреслав Г.М. Психология эмоций / Г.М. Бреслав. – М.: Смысл; изд. центр "Академия", 2004. – 544 с.
3. Большой психологический словарь / Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. – 2003. – 672 с.
4. Виллонас В. Психология эмоций / В. Виллонас. – СПб.: Питер, 2008. – 496 с.
5. Игумнов С.А. Управление стрессом: современные психологические и медикаментозные подходы / С.А. Игумнов. – СПб.: Речь, 2007. – 112 с.
6. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб.: Издательство "Питер", 2000. – 502 с.

7. Краткий психологический словарь / Под общей ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского; [ред.-составитель Л. А. Карпенко]. – [2-е изд., расширенное, испр. и доп.]. – Р.-на-Дону: "ФЕНИКС", 1998.
8. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл, 2001. – 511 с.
9. Микляева А.В. Школьная тревожность: диагностика, коррекция, развитие / А.В. Микляева, П.В. Румянцева. – СПб.: Речь, 2006. – 256 с.
10. Прихожан А.М. Подросток в учебнике и в жизни / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – М.: Знание, 1997.
11. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А.М. Прихожан. – М.: НПО "МОДЭК", 2000. – 304 с.
12. Тревога и тревожность. Хрестоматия / [сост. и общая редакция В.М.Астапова]. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 240 с.

Подано до редакції 10.02.10

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються поняття "тривожність", "тревога" і "страх", погляди закордонних і вітчизняних учених на ці явища. Окремо розглядається тривожність у навчальній діяльності, причини її виникнення, фактори ризику, способи прояву. Подаються результати дослідження шкільної тривожності серед учнів 4-х і 9-х класів.

Ключові слова: тривога, тривожність, страх, тривога в навчальній діяльності, дослідження.

I.V. Tsal-Tsalko

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОЯВЛЕНИЙ ТРЕВОГИ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕНИКОВ 4- х И 9- х КЛАССОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются понятия "тревожность", "тревога" и "страх", взгляды зарубежных и отечественных ученых на эти явления. Отдельно рассматривается тревожность в учебной деятельности, причины ее возникновения, факторы риска, способы проявления. Предоставляются результаты исследования школьной тревожности среди учеников 4-х и 9-х классов.

Ключевые слова: тревога, тревожность, страх, тревога в учебной деятельности, исследование.

I.V. Tsal-Tsalko

COMPARATIVE ANALYSIS OF DISPLAYING ANXIETY IN EDUCATIONAL ACTIVITY OF PUPILS OF THE 4TH AND 9TH FORMS

SUMMARY

The article analyzes the terms "anxiety", "apprehension" and "fear"; views of foreign and home scientists concerning the problem. The author also investigates school anxiety and causes of its emergence, risk factors, and ways of displaying. The article demonstrates results of the research on school anxiety among the 4th and 9th - form pupils.

Keywords: anxiety, apprehension, fear, school anxiety, research.
